

Aristoteles Mantiğında Varlıksal Varsayma

Existential Import in Aristotelian Logic

SAMET BÜYÜKADA

İstanbul Medeniyet University

Received: 27.11.2020 | Accepted: 04.05.2021

Abstract: We will discuss how to determine the truth value of categorical propositions in Aristotelian logic, where, our focus is on the existential import in categorical propositions in this article. A proposition is accepted to have existential import, provided that the truth of this proposition requires a belief in the existence of members of the subject class. The fact that, the correspondence of the proposition, in reality, is related to the existence of terms in the proposition raises the question of which propositions need an existential assumption to be true in traditional logic. The existential import in Aristotelian logic has been severely criticized on two issues: (i) How to determine the truth value of propositions when non-referential terms are the subject of the proposition? (ii) Is the contradiction between the categorical propositions partaking the square of opposition reliable? By considering these two questions, we will examine whether categorical propositions containing existential import cause inconsistency or not in Aristotelian logic.

Keywords: Existential import, traditional logic, categorical propositions, non-referring terms, Aristotle.

Giriş

Bir önerme bir tür nesnenin¹ varlığını dile getiriyor ise bu önermede varlıksal varsayım var demektir. Kategorik önermeler arasında çıkarıma dayalı bir kıyas sistemi olarak karşımıza çıkan geleneksel mantık, aynı zamanda bu önermelerin doğruluk değerinin varlık iddiasında bulunmasıyla da ilgilidir. Geleneksel mantıkta yer alan akıl yürütmelerin doğruluğu, onları meydana getiren önermelerin varlıksal varsayım içerip içermemesine göre belirlenmektedir. Her ne kadar kategorik önermelerin hangilerinin varlıksal varsayım içerip içermediği kolayca tespit edilebilir gibi dursa da bunun niçin bir soruna dönüştüğünü bir örnek üzerinden açıklamak daha isabetli olacaktır.

I: Bazı kuşlar beyazdır.

O: Bazı köpekler siyah değildir.

I ve **O** tikel önermelerinin en az bir nesneye ilişkin hüküm içerdiğini düşünmemiz yanlış değildir. Yukarıdaki örnekte **I** ve **O** önermelerinin özne terimlerinin temsil ettiği sınıfların boş olmadığını, hatta o sınıflara ait en az bir üyenin olduğunu da söyleyebiliriz. “Bazı kuşlar beyazdır” önermesi, beyaz renkli en az bir kuşun var olduğunu; “bazı köpekler siyah değildir” önermesi ise siyah renkli olmayan en az bir köpeğin var olduğunu bize söyler. Bir başka deyişle, bu önermeler varlıksal varsayımı barındırdıklarını ifade ettiklerinden dolayı, tikel önermelerin varlıksal varsayım içerdiğini söylemek yanlış olmaz.

Bu durumun nasıl bir sorun teşkil ettiği anlamak için şöyle düşünelim: Karşıolum karesi bize **A** ve **O** önermelerinin birbirleri ile çelişik olduğunu söyler. “Tüm insanlar ölümlüdür” önermesi ile “Bazı insanlar ölümlü değildir” önermeleri birbiri ile çelişiktir; yani aynı doğruluk değerine sahip olamazlar. Fakat **A** ve **O** önermelerini “Tüm periler kanatlıdır” ve “Bazı periler kanatlı değildir” şeklinde düşündüğümüzde bu iki önermenin aynı doğruluk

¹ Burada kullandığımız *nesne* terimi modern mantıkta kullanıldığı anlamı ifade etmektedir. Bildiğimiz gibi modern mantık ile geleneksel mantığın en önemli farklarından birisi, geleneksel mantıktaki özne-yüklem formunda kurulan önermelerin yerini modern mantıkta nesne-kavram formuna bırakmasıdır. Bu ikiliklerin doğrudan birbirini karşıladığını iddia etmiyoruz. Ancak varlıksal varsayımın tanımında geçen nesne kavramının, geleneksel mantıkta karşılığı olarak özne kavramına tekabül ettiğinin altını çizmemiz yerinde olacaktır.

değerini almaması için bir engel bulunmuyor. Eğer varlıksal varsayımı yukarıda açıkladığımız hali ile kabul edersek, bu her iki önerme için de, misal, pencereden baktığımızda görebileceğimiz periler olduğu anlamına gelir ve biz biliyoruz ki peri kümesi boş olduğu için **A** ve **O** önermelerinin ikisinin de yanlış değerini alması kaçınılmaz olur. Bu ise karşılıklı karesi ilkesine terstir. Hatta “Bazı periler kanatlıdır”, **I**, önermesi de yanlış olacağı için alt karşıtlık olarak **O** ile bir karşıtlık içermemekte, dolayısıyla geleneksel karşılıklı karesi karşıtlık barındırmayan bir kareye dönüşmektedir. Aristoteles’ten beri süre gelen karşılıklı karesinin bu şekilde bir tutarsızlığa yol açtığını düşünmemiz, varlıksal varsayımın kategorik önermelerde nasıl tesis edilmesi gerektiği ile alakalıdır. Öyleyse, bu duruma geleneksel mantığın vereceği bir cevap olması gerekmektedir.

Yukarıda genel hatlarını çizmeye çalıştığımız varlıksal varsayımın hangi durumlarda ve ne şekilde kabul edileceği, aslında tüm geleneksel mantık sisteminin kendisini güvenilir kılması açısından önem arz etmektedir. Buradaki önemli husus kategorik bir önermenin gönderimi olmayan terim (boş isim) içermesi halinde, varlıksal varsayım ile gireceği sınavdan nasıl geçeceği meselesidir. Bu yazıda yukarıda bahsettiğimiz iki meseleyi (karşılıklı karesi-altıklık ilişkisi ve gönderimi olmayan terimler) Aristoteles özelinde ele almayı tasarlıyoruz. Aristoteles’in özellikle yüklemleme üzerinden geliştirdiği yöntemin varlıksal varsayım konusunda çizeceği yolu da tartışmaya açarak, varlıksal varsayımın Aristoteles mantığındaki yerini göstereceğiz.

Varlıksal Varsaymak ya da Varsaymamak

Aristoteles *Kategoriler* ve *Yorum Üzerine* eserlerinde bize varlık ve dil arasında kurduğu köprüyü, diğer bir deyişle gerçek dünya ile üzerine konuştuğumuz dünya arasında nasıl bir bağ olduğunu anlatır. Aristoteles’e göre dil ile ifade edilen eğer varlıkta karşılık buluyorsa bahsettiğimiz şeyin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Aristoteles’in bu düşüncesini onun mantık anlayışına uyarlırsak, varlıklarına gönderimde bulunulması suretiyle, önermelerdeki terimler tarafından adlandırılan varlıkların var olduğu sonucuna ulaşırız.² Aristoteles için bir özneye bir özellik atfeden herhangi bir

² Modern mantıkta ise ontolojik bağlılık kurmanın yolu niceleyiciler ve değişkenler ile mümkün olduğu için bir önermede geçen terim kendisi var olan bir nesneye gönderimde bulunması zorunluluğu söz konusu değildir. Bu sebeple, misal, “ $\exists x (Fx \wedge Gx)$ ” önermesinin doğru

önerme, o önermenin öznesinin var olmasını gerektirir. *Kategoriler*'de bu konu ile ilgili verdiği örnek oldukça açıklayıcıdır.

Sokrates'in sağlıklı olması, Sokrates'in hasta olmasına karşıt ama bunlardan hep birinin doğru ötekinin yanlış olması zorunlu değil. Nitekim Sokrates olunca biri doğru öteki yanlış olacak, Sokrates yoksa ikisi de yanlış olacak. Çünkü Sokrates'in kendisi hepten yok olunca Sokrates'in ne hasta olması ne sağlıklı olması doğru olur. (*Kat.* 13b14-21)

Metinde geçen örneğe göre “Sokrates sağlıklıdır” ve “Sokrates hasta-dır” önermeleri, Sokrates olduğunda -yani Sokrates varken- birisi doğru iken diğeri yanlış değerini alacaktır. Sokrates'in kendisi yok ise iki önerme de doğru değerini almamaktadır. Dolayısıyla bu metinden hareketle, bir önermenin doğru olmasının koşullarından birisinin öznesinin var olması ile ilişkili olduğunu sonucuna varabiliriz. Ancak *Yorum Üzerine*'de geçen bir başka bölüm, bu iddianın aksini belirtiyor gözükmektedir:

Misal, Homeros bir şeydir (söz gelimi bir ozandır). Bundan Homeros'un var olduğu çıkar mı? Hayır, çünkü ‘-dır’ Homeros’a araz/ilinek olarak yüklenir ki bunun sebebi ‘-dır’ [*ekinin*] Homeros’a kendisi olması bakımından değil, onun ozan olmasından dolayı eklenmesidir. Bu nedenle, yüklemlerin hem tanımlar isimlerin yerine kullanılırsa karşıtlık içermediği hem de ârızî/ilineksel olarak değil kendi içinde yüklemlendiği yerdeki durumlarda kayıtlama olmaksızın ti- kel bir şeyden söz etmek doğru olacaktır. Olanın olmadığını söylemek doğru değildir, çünkü olmayan, olanın olduğu gibi düşünülmesidir, zira olanın ol- ğunun olmamasının düşünülmesi, ancak olanın olmamasıdır.³ (*YÜ*, 21a25, vurgu bana ait)

Aristoteles “Homeros bir şeydir” derken burada aslında varlık bildiren ‘-dır’ ekinin Homeros’a Homeros olduğu için değil; Homeros ozan olduğu için eklendiğini, yani varlık bildiren bu ekin Homeros ile birlikte bulunma- sının, onun ozan olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Aristoteles'in

olduğunu göstermek için “x” değişkenine bir değer atamamız yeterlidir. Eğer “x” F ve G kümelerinin kesişiminde, yani iki kümenin ortak elemanı olarak var olması halinde, “ $\exists x (Fx \wedge Gx)$ ” önermesini doğru kabul ederiz. Yazının muhtevasını aşmamak adına konunun ayrıntısına girmeyi gerekli görmüyoruz.

³ Metnin çevirisinin anlamın bütünlüğü kavramada ortaya çıkaracağı zorluğa istinaden son bölümde anlatılmak istenileni şöyle özetleyebiliriz: Aristoteles burada bir önermenin doğ- rulüğünün tanımını yapmaktadır. Ona göre, olan bir şeyin olduğunu ve olmayan bir şeyin olmadığını söylemek doğru iken; olan bir şeyin olmadığını ve olmayan bir şeyin olduğunu söylemek yanlıştır.

bu açıklamasından “Homeros ozandır” önermesinin “Homeros vardır” önermesini gerektirmediği, varlıksal varsayım olarak ihtiyaç duyulmadığı yorumunu çıkartmamak yanlış değil gibi gözüküyor. Peki, Aristoteles’in birbirini takip eden iki metinde böylesi bir çelişkiye düşmüş ya da bunu fark etmemiş olması mümkün olabilir mi?

İlgili pasajlara dair muhtelif yorumları inceleyebiliriz. Mesela, Jacobs’a göre mezkur metinlerde geçen Sokrates’in olmaması durumu Sokrates’in varlığına değil özüne delalet etmektedir (1979, s. 286-288). Bunun bir sonucu olarak da Sokrates’in kendisi yokken Sokrates sağlıklıdır ya da Sokrates hastadır gibi Sokrates’e yüklenen sağlıklı olmak ve hasta olmak yüklemelerinin, Sokrates’i Sokrates yapan öz bulunmadığında yanlış olacağı şeklinde yorumlanması gerekir. Bu yoruma tamamen hak vermek güçtür. Nitekim, Aristoteles’in varlık anlayışı çerçevesinde bu iki metni yorumladığımızda, tözü meydana getiren *madde* ve *suret* anlayışı dahilinde doğrudan öze yüklenebilecek bir ârızî yüklem anlayışı doğru değildir. Benzer şekilde Sokrates’in özünün varlıktan münezzeh bir biçimde var olduğu özne tasavvuru, Aristoteles’in hakkında konuştuğu öznenin dış dünyadaki tekabüliyeti doğrultusunda ele aldığı düşünülürse doğru gözükmemektedir. Nitekim, herhangi bir nesnenin özü hakkında konuşmak o nesnenin varlığının teminatı olamaz.⁴

Aristoteles’in çelişkiye düştüğü düşüncesinin yanlış olduğunu düşünen Mignucci’ye (2007, s.128) göre ise iki metin *çıkarım* (inference) yönünden ele alınmalıdır. Sokrates’in hasta olmasından Sokrates’in var olduğunu çıkarımının yapılamamasının meselenin konusu itibarıyla olduğunu belirten Mignucci meseleyi yeteri kadar derin bir şekilde ele almamış gözüküyor. Mignucci’ye göre *Kategoriler*’de geçen konu Sokrates’in hasta olması ve Sokrates’in var olması önermeleri hakkındayken, *Yorum Üzerine*’de yer alan kısım ise sadece Homeros’un ozan olmasını içermektedir. Dolayısıyla, Mignucci zaten ikinci metinde Homeros’un varlığına ilişkin bir önerme olmadığı için böyle bir çıkarımda bulunulmayacağını ifade ediyor. Aristoteles’in metinlerini tekrar gözden geçirelim: *Kategoriler* “Sokrates hastadır (sağlıklıdır)” önermesi Sokrates’in varlığı durumunda doğru, yokluğu duru-

⁴ Varlık-mahiyet ayrımı çerçevesinde ele alınabilecek bu konunun ayrıntıları için *Metafizik*’in yedinci kitabına bakılabilir.

munda yanlış değerini alacağı bahsi yer alıyor. *Yorum Üzerine*'de ise yüklem parçalarına ayrılıp ayrılamayacağı tartışması yer almaktadır. Mignucci, bir bakıma Aristoteles'i tekrar ederek, Homeros'un ozan olmasından Homeros'un var olduğu sonucunun çıkartılamayacağını; çünkü "Homeros ozandır" önermesinin "Homeros (-dur) vardır" ve "Homeros ozan (olandır)" şeklinde bölünemeyeceğini ifade ediyor. Kısacası öznenin yüklenmesi, yüklem bütünlüğü ile ilişkili olduğundan, verili önermeden hareketle, yüklem bölünmesi söz konusu değildir.

Mignucci'nin yorumunun Jacobs'a nazaran daha kabul edilebilir gözükmeye karşın, Aristoteles'in niçin böyle bir yorumda bulunmak isteyeceğini tartışabiliriz. Ancak yine de "ozan olmak" kavramının yükleneyeceği öznenin var kabul edilmeksizin ona yüklenmesi düşünülemeyeceği için, olumlu bir bildirimde bulunan bir önermenin öznesi yokken böyle bir şey pek mümkün gözükmemektedir. Aristoteles her ne kadar Homeros'u var kabul ederek böyle bir bildirimde bulunsun da sadece ve sadece "Homeros ozandır" önermesinden "Homeros vardır" önermesinin çıkartılamamasının sebebi yüklem parçalandığında ortaya çıkacak yeni savların doğruluğunun ispatı hususundaki belirsizlikten kaynaklı olabilir. Misal, "Homeros yaşlı (bir) ozandır" önermesini "Homeros yaşlıdır" ve "Homeros ozandır" biçiminde ayırmak, yaşlı olmak ve ozan olmak kavramları ârizî olmak bakımından Homeros'a ayrı ayrı yüklendiğinde önerme doğruluk değerinden ödün vermediğinde mümkündür. "Homeros ozandır" önermesinin doğruluğu ise Homeros ozan (olan) ve Homeros (olan)dır biçiminde ayrıldığında şüpheye mahal bırakabilir. Nitekim ozan kavramının Homeros'a nasıl yükleneceği bir tarafa, varlık bildiren '-dır' ekinin Homeros'a eklenmesi neticesinde bu önermenin doğru olmasının koşullarından birisi olan Homeros'un varlık bildirilmesi ancak dış dünyada temsili olduğunda doğru olacaktır. Homeros olmadığında "Homeros vardır" önermesi yanlıştır. Homeros'un olmadığı bir zaman diliminde zaten Homeros olmadığında "Homeros ozandır" önermesi de yanlış olacağı için Mignucci'nin konuya ilişkin yorumu biraz tekrara kaçıyor gözükmemektedir. Açıkçası Aristoteles'in, en azından bu örnek özelinde, bu şekilde bir zaman modalitesini düşündüğü yorumu fazla olacaktır. Fakat filozofun genel mantık anlayışı dahilinde yaptığımız yorum yanlış değildir. Nitekim bir sonraki bölümde gönderimi olmayan terimleri düşündüğümüzde, Homeros örneği daha iyi anlaşılacaktır.

Son olarak iki metni Bäck'in yüklemleme kuramları çerçevesinde değerlendirmek istiyoruz. Bäck'in yüklemnin öznenin varlığının belirli bir yönünü şart koşması olarak tanımladığı *görünüş kuramı*⁵ (aspect theory of predication) göre basit bir önerme yüklemnin özneye ait olup olmadığının bildirimine ek olarak açık bir varlık bildirimi de içermektedir (Bäck, 2000, s.266-269). Buna göre Aristoteles'in *Kategoriler*'de "Sokrates vardır" önermesini "Sokrates hastadır/sağlıklıdır" önermesine koşul olarak bağlayıp ele aldığını düşünebiliriz. Aristoteles açık bir şekilde "Sokrates vardır" ve bundan dolayı "Sokrates hastadır" demek yerine, önermelerini "Eğer Sokrates varsa Sokrates hastadır" veya "Eğer Sokrates varsa Sokrates sağlıklıdır" şeklinde tesis etmektedir. Bu iki önermeden birinin yanlış olması diğerinin doğru olmasından dolayıdır, Sokrates'in var olmamasından dolayı değil. Aristoteles'in söyleminden yola çıkarak "Sokrates hastadır" önermesinin aslında "Sokrates hasta olan varlıktır" anlamını içerdiğini söyleyen Bäck bu açıdan, diğer iki görüşe nazaran, daha kabul edilir durmaktadır.

Meseleye bu açıdan yaklaştığımızda Sokrates ve Homeros örneklerinde iki öznenin de varlığı zaten açık bir şekilde kabul edilmiş olacağı için önermelerin evetlemesinde ya da değillemesinde, Aristoteles nazarında, çelişik bir durum kalmamaktadır. Böylelikle Bäck bu hamlesi ile "Sokrates hastadır" önermesini *görünüş* biçimiyle "Homeros ozandır" önermesini de *bağlaç* biçimiyle okuduğunda çelişkiye düşmemektedir. Burada en önemli sorun hangi önermenin hangi şartlar altında bu iki okumadan birine dahil olacağı sorunudur. Söz konusu Sokrates ve Homeros gibi dış dünyadaki varlığından şüphe etmediğimiz nesneler olduğunda iki okuma türü de bir sorun teşkil etmemektedir. Fakat bir terimin gönderimi olmadığında, bir önermeyi farklı okuma biçimi nasıl etkileyecektir, bunu bir sonraki bölümde ele alıyoruz.

Gönderimi Olmayan Terimler

Varlıksal varsayım konusundaki bir diğer önemli husus ise gönderimi

⁵ Bäck kitabında Aristoteles'in basit önermelerindeki yüklemenin (predication) iki farklı şekilde okunabileceğini belirtiyor. (i) *Bağlaç* (copulative) kuramında bir yüklemnin özneye ait olup olmaması dikkate alınır. 'S, P'dir' önermesi 'P, S'ye aittir' biçimde okunur ve burada S'ye ait varlıksal varsayım bulunmamaktadır. (ii) *Görünüş* (aspect) kuramı ise *bağlaç* kuramına ek olarak basit önermenin öznesinin var olduğu kabul eden bir okumadır. 'S, P'dir' önermesi 'S, P olarak vardır' biçiminde okunur. Özellikle İslam mantıkçılarının farklı önerme türlerinde *görünüş* kuramı çerçevesinde Aristotelesçi çizgiyi takip ettiklerini söyleyebiliriz.

olmayan terim içeren önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı üzerinedir. Aristoteles'in günümüz dil felsefesinde kullanıldığı hali ile gönderimi olmayan terimler (non-referring terms) ya da boş isimler (empty names) ile ilgili doğrudan bir çalışmasının olmasını beklemek anakronik bir varsayım olmaktan öteye geçmeyecektir. Fakat konuyu Aristoteles'e var olmayan nesnelerin bir önermede özne olarak bulunması özelinde taşıyabiliriz. Var olmayan ile kastettiğimizi ise, Aristoteles'in varlık anlayışı dahilinde, zihin dışında bulunmayan varlıklar olarak açıklayabiliriz. Mesela "keçi-geyik"⁶. "Keçi-geyik hayvandır" önermesinin doğruluğu ve yanlışlığı bir yana bu önermenin öznesi bize varlık hakkında ne söylüyor öncelikle bunun üzerinde duralım.

Aristoteles'in keçi-geyik ismini tam olarak hangi manada kullandığı üzerine farklı sorular sorarak çeşitli meselelere değinmek mümkün olabilir: (i) Keçi-geyik lafzını yarı keçi – yarı geyik biçiminde ele aldığını öne sürerek aslında dış dünyada keçi ve geyik hayvanlarının var olduğunu, bunun için de "Keçi-geyik hayvandır" önermesinin varlıksal varsayım içerdiği iddia edilebilir.⁷ (ii) Geyik postu giydirilmiş bir keçiden, ya da tam tersinden, söz edilebilir. (iii) Keçi-geyik gibi var olmayan bir nesne hakkında bir savda bulunmamız yanlış ise, bu yanlış söylemin kendisinin bize ne katacağını da sorgulayabiliriz. (iv) Keçi-geyiğin dış dünyada olmadığını bilmek, bir bakıma keçi-geyiğin ne olduğunu bilmek anlamına gelebilir. Ne olduğunu bildiğimiz, yani özüne dair bir bildiğimizin olabileceği bir varlığın kendisinin olmamasının açıklaması nasıl olurdu? (v) Dış dünyada karşılığı bulunmayan nesnelere ilişkin doğru bir önerme dile getirilmediği takdirde böyle önermelerin kurulmasının bir amacı olabilir mi? Son olarak da şöyle bir soru yöneltebiliriz: (vi) Dış dünyada karşılığının olup olmadığını bilmediğimiz bir terim hakkında söylediğimiz misal "x, y'dir" önermesinin doğru olmadığını nasıl iddia edebiliriz? Bunların hepsi ciddi sorulardır ve Aristoteles felsefesi içinde kendi izleri sürülebilecek konulardır. Ancak bunlar yazımızın içeriğini aşan bir tartışmaya sebep olacağı için konumuz dahilinde ilerlemek yerinde olacaktır.

⁶ Aristoteles'in kullandığı kelime τράγελφος (tragelaph) - İng. goat-stag.

⁷ Günümüzde aslan ve kaplanın çiftleşmesinden türeyen *liger* isimli melez canlıyı örnek gösterebiliriz. Burada değinmek istediğimiz husus, var olmayan nesnenin var olamayacağı anlamını içermediğidir. Tabi ki Aristoteles'in keçi-geyiği bu minvalde bir içerik taşıyor.

Aristoteles mevcut olmak bakımından dış dünyadaki bir gerçekliğe işaret etmemesi suretiyle var olamayan bir nesne üzerine konuşmaktadır. Sokrates ve Homeros örneklerinde, iki öznenin bir şekilde zaman içinde yaşamış olduğuna atıfta bulunarak önermelerin doğruluk değerini basitçe elde edebiliriz. Söz gelimi, “Sokrates adıldı” veya “Homeros ozandır” gibi önermeler, öznelinin zaman içindeki durumlarına istinaden bir doğruluk değeri alırken, keçi-geyik gibi gönderimi olmayan bir terimi içeren bir önermenin doğruluk değeri için bu saydığımız kıstaslar bir anlam ifade etmemektedir. *Kategoriler*’deki pasajı dikkate alarak bir yorumda bulunursak, nasıl ki Sokrates olmadığında ona yüklenen bir ifadeyi içeren önerme yanlış olacak ise, benzer şekilde keçi-geyiğin var olmamasına istinaden; “Keçi-geyik hayvandır” veya “Keçi-geyik dört ayaklıdır” önermeleri, keçi-geyiğin varlık bildirmemesi sonucu yanlış değerini alacaktır diyebiliriz. Ancak niçin Aristoteles bu terimin özne olarak geçtiği olumlu önermelerin yanlış olduğunu söylemiştir? Basit bir şekilde karşılıklı karesini kurtarmak gibi kolay yolu seçmek istemeyeceğini düşünürsek, geriye kendi metafizik anlayışı dahilinde tutarsızlığa düşmemek için bu yolu izlediğini düşünebiliriz. *İkinci Analitikler*’de bu durumu açıklayan bir ifade bulunuyor:

İnsanın veya rastgele bir şeyin ne olduğunu bilen kimsenin onların var olduğunu da bilmesi zorunludur (hiç kimse var olmayanın ne olduğunu bilemez, ancak ona ait bir cümlemin veya adın neye delalet ettiğini bilebilir. Keçi-geyik denildiğinde onun ne olduğunu bilmek olanaksızdır. (*İA*, 92b5-10)

Nesnenin var olup olmadığını bilmeyen kimsenin nesnenin ne olduğunu bilmesi olanaksızdır. (*İA*, 93a20)

Var olmayan bir nesne hakkında doğru bir yargıda bulunulmamasının sebebi aslında var olmayan nesnenin ne olduğunun bilinmemesidir. Keçi-geyiğin ne olduğu bilinebilir ise, özüne ait mutlak bir bilgimiz olurdu ki bu da onun varlığını gerektirirdi. Ancak keçi-geyiğin ne olduğunu -özünü bilemesek de en azından bir ölçüde belirli bir tanım doğrultusunda ki bu tanım, öz ile ilişkilendirilebilecek bir ifadeden ziyade kavramsal bir betimleme olabilir- bilmek mümkün olmadığı için var olmayan keçi-geyik üzerine onu doğrulayacak bir dış dünya hakikatinden mahrum kalmamız sebebiyle onun

hakkındaki olumlu yargılar yanlış değerini almaktadır.⁸

Var olmayan terimlerin kıyastaki durumu göz önüne alındığında, Aristoteles'in gönderimsiz terim içeren önermelerden oluşan bir kıyas sistemini tamamen benimsemediği de iddia edilmektedir. Buna göre Aristoteles'in kıyas kuramı sadece gönderimi olan terimler dahilinde icra edilebilir. Bunu iki şekilde yorumlayabiliriz. Ya her kavram bir gönderime tekabül edecektir ya da gönderimi olmayan kavramlar kıyasa dahil edilmeyecektir. Geach'a göre gönderimi olmayan terimlerden kurulu bir kıyas sistemi geçersiz olmasından ziyade alakasız olacaktır (Geach, 1950, s.480). Benzer şekilde Łukasiewicz de gönderimi olmayan terimlerin hesaba katılmadığı görüşünü öne sürmüştür (1957, s.4). Açıkçası bu iki görüşe katılmak mümkün değildir. Sadece mevcut nesnelere dayalı bir kıyas, kıyasın genel olarak yeni bilgi üretmedeki yetersizliği düşünüldüğünde kıyas sisteminin tercih edilebilir kılınmamaktadır. Kıyas her ne kadar tümenden yeni bir bilgi üretme amacı gütmese de kapsamına alacağı nesnelerin sayısının varlık bildirimine göre azaltılması onu en sade tabirle epey işlevsiz kılacaktır. Zaten Aristoteles *Birinci Analitikler*'de doğrudan gönderimi olmayan terimleri kıyasta nasıl kullandığını bize göstermiştir:

Temellendirmede veya çürütmede 'bu olmamak' ve 'bu-olmayan olmak' ifadelerinin aynı ya da farklı şeyleri ifade etmeleri arasında bir fark vardır. Misal, 'beyaz olmamak' ve 'beyaz-olmayan olmak': nitekim bunlar aynı şeyi ifade etmez, ne de 'beyaz-olmayan olmak' 'beyaz olmak'ın değillemesidir, tersine, 'beyaz olmamak'tır. (51b5-10)

Burada dikkatimizi çeken iki husustan ilki, Aristoteles'in var olmayan bir kavramı kıyas ile ilgili metnin içerisinde kullanmasıdır.⁹ İkinci husus ise gönderimsiz ya da var olmayan bir kavramın yüklem olarak kullanılmasıdır. *Yorum Üzerine*'de geçen "'insan-olmayan' bir ad değil, buna verilmiş bir ad yok; çünkü tümce değil, değilleme de" (16a29-31) ve "öyleyse buna belirsiz ad diyelim. Belirsiz yüklem, var olan ya da olmayan olsun bir

⁸ Eğer Bäck'in çizdiği yüklemleme ayrımını kabul edersek, misal, "Keçi-geyik gören-olmayandır" gibi var olmayan (*metathetic* - ma'dum) terimlerin yüklem olduğu önermeler doğru değerini alabilir (*bağlaç* yüklem kuramı doğrultusunda). Doğru olması da keçi-geyiğin varlıksal varsayımı olmasını da gerektirmemektedir. Ancak tabi *görülmüş* kuramı doğrultusunda varlıksal varsayımdan mahrum kalacağı için yanlış olacaktır.

⁹ Metin doğrudan kıyasla ilgili olduğundan tamamını değil bizi ilgilendiren bölümü kullandık. Ayrıntı için bkz: *Birinci Analitikler*, 51b3-36.

şeyde kayıtsızca bulunurlar” (16b14-16) ifadeleri doğrultusunda Aristoteles’in “-(bir şey) olmayan” ifadesinin yüklem olarak geçtiği önermeleri olumlu olarak kabul ettiği sonucunu çıkartabiliriz. Ona göre bu durum özneye bir yüklemleme demektir. Buradaki en büyük sorun, öznenin de var olamayan bir nesne olması durumunda bu önermenin doğruluğunun nasıl belirleneceğidir. Misal, “Keçi-geyik insan-olmayandır” önermesi olumlu olması bakımından doğru mu yoksa yanlış mı değer alacaktır? Yukarıda yazdıklarımızdan yola çıkarsak, eğer olumlu önermenin öznesi var olmalı ise bu önerme yanlıştır. Fakat yüklem özneye bulunması bakımından doğru değerini alacaktır. Açıkçası burada bir çelişki var gibi görünse de özellikle var olmayan terimlerden oluşan önermelerde en iyi çözüm Bäck’in ikili yüklem okuma yöntemidir. Bu yöntemi sadece anı kurtarmaya yarayan bir uygulama olarak düşünmek yerine, önermeleri içinde bulundukları bağlama göre okumak olarak düşünürsek, Aristoteles’in tüm metinleri içinde mutlak bir tutarlılık sağlamış oluruz.

Altıklık İlişkisi Üzerine

Aristoteles için, gönderimi olmayan bir terimin özne olarak yer aldığı tikel bir önermenin olumlu ise yanlış, olumsuz ise doğru değerini aldığını yukarıda açıklamıştık. Tikel olumsuz önerme doğru değerini aldığı anda, çelişki olan tümel olumlu önermenin yanlış değerini alması gerekir ki “Tüm keçi-geyikler hayvandır” önermesi varlıksal varsayma takılacağı için yanlış değerini alacaktır. Tümel olumsuz önerme de tikel olumlu önermenin yanlış olması neticesinde doğru değerini alacaktır. Burada tikel önermenin modern ve geleneksel yorumunu birbirine karıştırmamak gerekir. Tikel önerme modern mantıkta bir varlık bildirimi içerdiği için tikel olumsuz önerme “bazı keçi-geyikler hayvan değildir” yanlış değerini alacakken, geleneksel mantık bize bunun aksini söyler. Benzer şekilde “Tüm periler kanatlıdır” ve “Hiçbir peri kanatlı değildir” önermelerinin modern mantık açısından yanlış değerini alması, pekala olanaklıdır.

Geleneksel ve modern mantığın tikel ve tümel önermelerdeki varlık beklentisinin farklı olduğunu belirttikten sonra **A-I** ve **E-O** çıkarımlarının Aristoteles’te nasıl tesis edildiğini incelemeye geçebiliriz. Aristoteles *Yorum Üzerine* ve *Birinci Analitikler* metinlerinde açıkça **A-I** ve **E-O** çıkarımı olduğundan bahsetmemektedir. Burada yer alan bölümler kategorik öner-

meler arasındaki doğruluk, yanlışlık ve çelişiklik durumlarını incelemektedir¹⁰ *Topikler*'de ise tümel olumludan tikel olumlunun; tümel olumsuzdan tikel olumsuzun çıkartılabileceği bahsi geçmektedir (Top., 109a1-7). Dolayısıyla **A-I** çıkarımı buralarda geçen ifadelerden türetebileceğimiz bir durumdur. Nitekim 'tüm' bir şeylerin bir şey olduğunu söylerken, bu ifadenin doğru olmasının koşullarından birisi özne konumundaki 'şeyin' var olması olduğu için, tikel önerme zaten tümel tarafından içerilmiş olmaktadır. Kısacası Aristoteles mantığında, **I** önermesi karşılıolum karesinin altıklık durumu neticesinde **A** önermesinden geçerli bir şekilde çıkmaktadır. Misal "Tüm insanlar ölümlüdür" önermesinden "bazı insanlar ölümlüdür" önermesini çıkartmak, geleneksel mantık çerçevesinde, yanlış değildir.¹¹ Öznesi varlıksal varsaymaya aykırı olmayan **A** ve **I** önermelerinde bir sorunla karşılaşmıyoruz.

Burada var olmamanın sınırının nasıl belirleneceği en önemli noktalardan birisidir. Misal, "Deprem olduğunda yer sarsılır" önermesi sadece deprem olduğunda değil; her zaman için doğru bir ifadedir. Gerçeklikte var olan ancak söyleme konu olduğu anda mevcut olmayan durumları ifade eden bir önermenin doğruluk değerini nasıl belirleyeceğiz? "Deprem olduğunda yer sarsılır" önermesi -dün deprem olduğunu var sayarsak- dün deprem olduğu için doğru, bugün deprem olmadığı için yanlış değeri alamaz, almamalıdır. "Tüm yıldızlar parlaktır" önermesi gece vakti doğru; gündüz vakti yanlış ise bilimsel bir ilerlemeden söz edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla burada aslında Aristoteles'in varlıksal varsayımı mevcudiyet ile ilişkilendirdiğini ve bu mevcudiyetin de gerçekliğe tam olarak uygunluğu içerdiğini söyleyebiliriz. Gündüz vakti yıldızların gözükmemesi yıldızların bizzatıhi mevcudiyetini gölgeleyen bir var olmamaya işaret etmez. Etrafımızda hiçbir insanın bulunmadığı bir durumda "Bazı insanlar doktordur" önermesinin, insanın olmamasından kaynakla yanlış değerini aldığını söyleyemeyiz. Aristoteles *İkinci Analitikler*'in ikinci kitabı bu konuyu etraflıca ele almaktadır:

¹⁰ Bkz: *Yorum Üzerine*, 18a4 – 20a18.

¹¹ **A-I** gerektirmesi modern mantık için varlık koşulunu aramadığı için geçerli değildir. "Tüm insanlar ölümlüdür" önermesi geleneksel anlamda, insanın var olduğu anlamına gelirken; modern mantıkta -en azından çoğu mantık sisteminde- böyle bir varlık durumu olmasına gerek yoktur.

Araştırdıklarımız sayıca bildiklerimize eşittir. Araştırdıklarımız dört türdür: olanın olduğu, niçin olduğu, var olup olmadığı, ne olduğu. (İA. 89b23-25)

Olanı ve saltık anlamda varlığı araştırdığımızda, bir orta terimin olup olmadığını araştırırız. (İA. 89b37-39)

Öyleyse her araştırmada ya bir orta terimin olup olmadığını ya da orta terimin ne olduğu araştırılır. Nitekim her durumda araştırılan neden orta terimdir. (İA. 90a6-8)

Deprem, yıldız ya da insan orta terim olmak bakımından kıyasa konu olduğunda onun neliğinden ve var olmasından şüphe edilmesi söz konusu değildir. Bir önceki bölümde açıkladığımız gibi ne olduğu hakkında bir bilginin olamayacağı bir orta terimin varlığı Aristoteles için var olamayan olarak tanımlanmaktadır. Dahası bu varlık durumu önermenin niceliği değil niteliği ile ilişkilidir. Olumlu önermeler için eğer önermenin öznesi var değilse önerme yanlış, olumsuz önermeler için doğru değerini çıkartırız. Aynı zamanda, Aristotelesçi karşıolom karesinin sadece var olan nesneler dahilinde tesis edilebileceği düşüncesi de yanlıştır.

A: Tüm periler kanatlıdır.

I: Bazı periler kanatlıdır.

E: Hiçbir peri kanatlı değildir.

O: Bazı periler kanatlı değildir.

Yukarıdaki önermeler bir karşıolom karesi meydana getirebilir ve burada bir çelişki söz konusu değildir. Varlıksal varsayım barındırmadıkları için **A-I** önermeleri yanlış; buna karşın **E-O** önermeleri doğru değerini alacaktır. **A** önermesi yanlış olduğu için **I** önermesi de da yanlıştır demek doğrudur. Fakat **E** önermesi doğru olduğu için **O** önermesi doğrudur demek biraz tuhaf kaçabilir; çünkü bazı perilerin kanatlı olmadığını söylemek, ister istemez, peri diye bir şeyin var olduğunu kabul etmek ve onlardan bazılarının kanatlı olmadığını söylemek anlamına geliyor gibi düşünülebilir. Ancak yaptığımız bu okuma aslında modern bir bakış açısı olduğu için bizi yanlış yönlendirecektir. Dolayısıyla sadece geleneksel mantık sınırları içinde kaldığımız sürece bir önermedeki terimin var olup olmaması herhangi bir çelişki meydana getirmemektedir. Benzer şekilde sadece öznesi değil, yüklemi de var olamama durumuna işaret eden bir karşıolom karesi oluşturabiliriz:

A*: Tüm x'ler y-olmayandır.

I*: Bazı x'ler y-olmayandır.

E*: Hiçbir x y-olmayan değildir.

O*: Bazı x'ler y-olmayan değildir.

A* ve **I*** önermeleri olumlu olmalarından dolayı yanlış, **E*** ve **O*** önermeleri olumsuz olmalarından dolayı doğrudur. Dolayısıyla var olmayan terimlerden bir karşılımlar karesi meydana getirmek pekala mümkündür. Ne yazık ki kurduğumuz bu sisteme ilk itiraz Aristoteles'ten gelecektir:

Yalın önerme, ayrı zamanlar için, bir şeyde bir şeyin olup olmadığına ilişkin anlamlı bir sestir. Evetleme bir şeyin bir şeye bağlanarak öne sürülmesi, değilme bir şeyin bir şeyden ayrılarak öne sürülmesidir. (YÜ., 17a22-26)

Bir şeyin bir şeyde olup olmaması hakkında konuşmak için o şeyin öncelikle ne olduğu hakkında bilginin olması gerekir. Bu bilgiyi bize ya o nesnenin mahiyeti ya da tanımı verecektir. Mahiyet doğrultusunda edindiğimiz bilgi bizi onun varlığına götürecek bir yol çizmemizi sağlar. Sadece tanımı doğrultusunda bir şeyin ne olduğu tam anlamıyla bilinemeyebilir, tıpkı keçi-geyik örneğinde olduğu gibi. Ancak metnin devamı yukarıda yapmaya çalıştığımız sistemi kurmamıza bir mani olmadığını gösterebilir:

Olanın olmadığını, olmayanın olduğunu; olanın olduğunu, olmayanın olmadığını öne sürmek olanaklı olduğundan şimdiki zaman dışındaki zamanlar için de böyle olduğundan, evetlenmiş her şeyin değillemesi, değililmiş her şeyin evetlenmesi olanaklıdır. (YÜ., 17a26-31)

Metinde geçen 'olan' ve 'olmayan' tabirlerini doğrudan dış dünyadaki gerçeklikte karşılık bulunabilecek terimler olarak düşünmekte beis yoktur. "Sokrates insandır" olanın olduğu, "Sokrates insan değildir" olanın olmadığı, "Sokrates-olmayan insandır" olmayanın olduğu ve "Sokrates-olmayan insan değildir" olmayanın olmadığına örnek verilebilir. Aristoteles açık bir şekilde var olmayan terimlerin kıyas içerisinde kullanılamayacağını söylemiyor. Olumlu bir önermenin doğru olmasının koşulu öznesinin var olup ona yüklenenin karşılığını tam yansıtmasıdır. Var olmayan öznel bir önerme olumlu olması bakımından yanlış değerini alacağı için, bize yeni bir bilgi sunmayacaktır. Aristoteles'in kesin ve doğru bilgiye ulaşma yolu olarak doğru öncül ve sonuca dayalı kıyas sistemini benimsediği göz önüne alınırsa niçin var olmayan terimlere dayalı kıyasları tercih etmediği anlaşılabilir.

Nitekim Aristoteles'e göre bilimsel bilgi kesin öncüllere dayanan ve geçerli çıkarımlar sonucu elde edilen bilgidir. Sokrates'in ölümlü olmasını Sokrates'in insan olması ve tüm insanların ölümlü olmasından çıkartırız. Benzer şekilde tüm insanların ölümlü olması tüm canlıların ölümlü olmasından çıkartılır. Aristoteles için kesin öncüllerin en temelinde kesinliği akıl vasıtasıyla bilinen önermeler yer alır ki bu tür bir öncüle *çelişmezlik ilkesini* örnek olarak verir ve bu ilkeyi varlık alanında da geçerli kabul eder (Çitil, s.30). Var olmayan nesnelerin temsil ettiği önermeler de ise onların ne olduğunu sorusunun tam bir karşılığının olmaması, madde ve suret anlayışı dahilinde bilgimizi eksik bırakacaktır. Bir nesnenin neliği hakkında yapılacak kısmi bir tanım, ne onun tam olarak mahiyetini verir ne de mahiyeti olmuş olsa ve biz o mahiyetten bahsettik diye o nesneyi var eder. Dolayısıyla var olmayan nesnelere dayalı bir çıkarım Aristoteles mantığı içinde olanaklı iken, bunun tercih edilmeme sebebi ise nesnenin neliğine ait bilgi vermede bu sistemin yetersiz kalmasıdır.

Sonuç

Aristoteles'in varlıksal varsayma hakkındaki görüşlerini özetleyecek olursak, varlıksal varsayma meselesi Aristoteles mantığını, bilgi kuramını ve metafizik görüşünü tek bir paydada takip etme imkanı sağlamaktadır. Var olmayan nesnelerin önerme içinde kullanılması durumu mümkün olsa da Aristoteles'in bu tür önermelere dayalı bir kıyası, kıyasın denetlenebilir ve doğru önermeler üzerinde ilerlediği düşünüldüğünde, tercih etmeyeceği aşıkardır. Olumlu önermelerin doğru olmak için varlık varsayımı gerektirmesi, kıyas sisteminin güvenilirliği açısından gereklidir. Aksi halde, yani öznenin dış dünyada tekabül edeceği bir varlığın olmaması durumunda, bir başka deyişle, öznenin gönderimi olmaması durumunda olumlu önermeler yanlış değerini alacaktır. Olumsuz önermelere gelindiğinde ise, öznenin gönderimi olmaması durumunda doğru değerini alacaktır. Eğer Aristoteles mantığını tamamen varlıksal varsayım üzerine inşa edilen bir sistem olarak düşünersek, tümel ve tikel olumsuz önermelerin de varlıksal varsayım içermesi gerektiği sonucuna varabiliriz. Ancak "Sokrates canlı değildir" gibi tekil bir önerme, Sokrates hayatta ise -bir bakıma varlıksal varsayımı sağlayarak- yanlış değerini alacaktır. Sokrates hayatta değil ise -varlıksal varsayımı olmayacaktır- doğru değerini alır. Ancak, eğer ki olumsuz önermenin var-

lüksal varsayım içermesi gerektiğini kabul edersek, Sokrates'in varlığının olmasını kabul etmemiz gerekecektir. Sokrates varlık olarak varken, Sokrates canlı değildir önermesi yanlış olacaktır. Ama Sokrates eğer ki zaten ölmüş ise varlıksal varsayım olarak bulunması olanaksız olacaktır. "Sokrates canlı değildir" önermesinin doğruluğu Sokrates'in varlık durumuna göre değişeceğinden, bu durum gerçeklik ile dil arasındaki uyumu yansıtmada karmaşaya yol açıyor gözükmemektedir. Bu sebeple olumsuz önermelerde varlıksal varsayım ilkesinin aranmaması, en azından, karşılıklı karesinin tutarlılığı açısından daha sağlam sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Aristotle (1960). *Posterior Analytics & Topica*. (Trans. H. Tredennick & E. S. Forster). Cambridge: Harvard University Press.
- Aristotle (1963). *Aristotle's Categories and De Interpretatione*. (Trans. J. L. Ackrill). Oxford: Clarendon Press.
- Aristotle (2009). *Prior Analytics Book I*. (Trans. G. Striker). Oxford: Clarendon Press.
- Bäck, A. (2000). *Aristotle's Theory of Predication*. Leiden: Brill.
- Geach, P. (1950). Subject and Predicate. *Mind*, 59, 461-482.
- Jacobs, W. (1979). Aristotle and Nonreferring Subjects. *Phronesis*, 24, 282-300.
- Lukasiewicz, J. (1957). *Aristotle's Syllogistic*. Oxford: Clarendon Press.
- Mignucci, M. (2007). Aristotle on the Existential Import of Propositions. *Phronesis*, 52 (2), 121-138.

Öz: Aristoteles mantığında yer alan kategorik önermelerin doğruluk değerinin nasıl belirleneceğini tartışacağımız bu yazıdaki odak noktamız kategorik önermelerdeki varlıksal varsayımdır. Bir önermenin doğruluğu, özne sınıfının üyelerinin varlığına inanmayı gerektiriyorsa, bu önermenin varlıksal varsayımı olduğu kabul edilir. Geleneksel mantıkta önermenin dile getirdiği durumun gerçeklikteki karşılığının önermede yer alan terimlerin mevcudiyeti ile ilişkili olması, hangi önermelerin doğru olmak için varlıksal varsayma ihtiyaç duyduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Aristoteles mantığındaki varlıksal varsayım iki konuda ciddi eleştiriye maruz kalmıştır: (i) Gönderimi olmayan terimlerin önermenin öznesi

olduğu durumda önermelerin doğruluk değeri nasıl belirlenecektir? (ii) Karşıolum karesindeki kategorik önermelerin birbirleri ile olan çelişiklik durumu güvenilir midir? Biz bu iki hususu dikkate alarak, varlıksal varsayım içeren kategorik önermelerin Aristoteles mantığında tutarsızlığa sebep olup olmadığını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Varlıksal varsayma, geleneksel mantık, kategorik önermeler, gönderimi olmayan terimler, Aristoteles.

